

MAREK ARPAD KOWALSKI

DUŃSKIE BADANIA ARKTYCZNE

Skandynawowie od dawna zwracali uwagę na tereny północne. Już w pierwszym tysiącleciu naszej ery odkryli Grenlandię i dotarli do wybrzeży Ameryki nazwanych przez nich wówczas Hellulandem — krajem kamieni (Labrador), Marklandem — krajem lasów (Nowa Fundlandia) i Vinlandem — krajem winorośli (Nowa Szkocja). Jednak historia wczesnych odkryć lądu amerykańskiego to zupełnie odrębne zagadnienie.

Tradycje łączności Danii z Arktyką wywodzą się od czasów wikingów. Skolonizowawszy Islandię, duńsko-norwescy osadnicy podjęli nowe podróże. Grenlandię odkrył około 870 r. Gunnbjörn, ale wiadomości o tej wyspie nie przechowały się przez następne lata. Ponownie dotarł do niej inny Islandczyk, Erik den Røde (Eryk Rudy), który w latach 983-985 żeglował pośród fjordów wyspy i natknął się na eskimoskie osady w okolicach zatoki Disko, na zachodnim wybrzeżu tego lądu. Było to pierwsze zetknięcie się Europejczyków z Eskimosami. Erykowi Rudemu przyświecał określony cel. On to właśnie nadał nazwę wyspie: Zielony Kraj, co miało zachęcić Islandczyków do przedsięwzięcia dalszych wypraw i skolonizowania Grenlandii. Około 986 r. Eryk Rudy założył na zachodnim wybrzeżu wyspy dwie pierwsze osady. Wkrótce też zaczęły powstawać następne, a na Grenlandię napływali osiedleńcy skandynawscy. Jednakże niegościnny klimat, surowe warunki naturalne, a wreszcie znaczne oddalenie od macierzystych krajów, nie pozwalające na podjęcie masowej kolonizacji spowodowały, że kontakt Grenlandii z krajami skandynawskimi, a nawet z Islandią urwał się.

Osiedla tamtejsze skupiały się na południowo-zachodnim wybrzeżu wyspy, między 60° a 65° szerokości geograficznej. Przetrwały one około czterystu lat, a największy rozkwit przypada na XIII w., gdy liczba ich doszła do 280. Rozwój Grenlandii uzależniony był jednak od dowozu z Europy drewna, żelaza i zboża. Gdy w końcu XIV w. łączność z Islandią ustała, koloniści pozostawieni samym sobie wyginęli w drugiej połowie XV w. powaleni chorobami i nie mogąc sprostać zbyt trudnym warunkom bytu. Część z nich zmieszała się wszakże z Eskimosami¹.

¹ J. Babicz, W. Walczak, *Zarys historii odkryć geograficznych*, Warszawa 1968.

Pierwsze próby kolonizacji spowodowały zetknięcie się Europejczyków z Eskimosami. Izolacja tych pierwszych zmusiła ich do zawierania małżeństw z tubylczymi kobietami. Nastąpiło wymieszanie się obu ras i wzajemne zapożyczenia kulturowe, których ślady odnaleziono wiele setek lat później. Były to fragmenty ubrań, wrzeczona tkackie, metalowe dzwonki, skandynawskie sieci, miedziane kadzie, łyżki, wreszcie małe drewniane kukielki przedstawiające wikingów w ich strojach. Rezultatem było powstanie lokalnej kultury Ignugsuk, której imię dano od nazwy wyspy Ignugsuk, położonej na północ od Upernavik. Natrafiono tam na ślady dużego osiedla z tego okresu podczas znacznie późniejszych badań Arktyki. Nie znaczy to, by tamtejsze grupy Eskimosów i mieszaninów zmieniły podstawy swojej kultury. Pewne zmiany wyrażały się w innych formach narzędzi i sprzętu domowego, lecz podstawą utrzymania pozostał połów fok i wielorybów. Po ostatecznym wyginięciu przybyszów Eskimosi przesunęli swoje osiedla bardziej na południe, na zagospodarowane ongiś przez Skandynawów tereny.

PONOWNE ODKRYCIE GRENLANDII

Po tym epizodzie pamięć o wielkiej północnej wyspie zaginęła na długie lata. Odżyła dopiero w XV w., gdy Dania poczęła budować imperium Morza Północnego, obejmujące podówczas Norwegię, Szwecję, Islandię, wyspy Faerøer, Orkady i Szetlandy — dwa ostatnie archipelagi niebawem odstąpione Szkocji. Wtedy to, w 1474 r. król Danii Christian I wysłał na północ ekspedycję, na czele której stali Pining i Pothorst. Głównym celem wyprawy było poszukiwanie tzw. przejścia północno-zachodniego: drogi morskiej wiodącej z Europy bezpośrednio do Chin. Wyprawa dotarła w 1476 r. do zachodnich brzegów Grenlandii, gdzie zetknęła się z Eskimosami i lądowała później, 20 lat przed Kolumbem, na wybrzeżach Nowej Fundlandii. Panowało jednak przekonanie, że ląd ten stanowi część Grenlandii, oddzielająca zaś je cieśnina jest wielką zatoką wdzierającą się w głąb wyspy. Podróż nie przyniosła oczekiwanych efektów, a Grenlandia pozostawała nadal w zapomnieniu.

Panujący na przełomie XVI i XVII w. król Christian IV zainteresowany rozbudową duńsko-norweskiego królestwa wysłał ekspedycję na ponowne odkrycie zaginionej od średniowiecza Grenlandii. Kierowali nią Anglik James Hall i Duńczyk Godske Lindenow. Poszukująca północno-zachodniego przejścia wyprawa spotkała Eskimosów nie tylko na Grenlandii, lecz i wzdłuż całego wybrzeża kanadyjskiego. W tym okresie docierały tam czasem statki wielorybnicze zapędzane na wody amerykańskie wichurami i prądami.

Ponowną próbę odnalezienia przejścia podjęła Dania w 1619 r., wy-

syłając wyprawę Jensa Munka, zakończoną śmiercią całej załogi. Nieco później, bo w 1654 r., osiągnął wyspę kapitan Danell, który przywiózł do Danii namalowane przez siebie obrazy przedstawiające Eskimosów z rejonu Godthaab².

Pewne odkrycia nieznanymi osiedli eskimoskich na Alasce i Syberii poczynili żeglarze duńscy w służbie rosyjskiej, w okresie panowania Piotra Wielkiego. Duże zasługi w tej dziedzinie wniósł Vitus Bering. Poważniejsze przedsięwzięcia były wówczas jeszcze niemożliwe, a to z powodu trudności nawigacyjnych.

KOLONIZACJA GRENLANDII

Duńska kolonizacja Grenlandii rozpoczyna się właściwie od 1721 r., gdy pastor Hans Povelsen Egede wyruszywszy z Bergen w Norwegii wylądował na zachodnim wybrzeżu wyspy i założył stację oraz misję tam, gdzie obecnie wznosi się miejscowość Godthaab. Było to pierwsze osiedle zbudowane w czasach nowożytnych, po długiej przerwie sięgającej nieudanego przedsięwzięcia Eryka Rudego. Egede przebywał na Grenlandii w latach 1721-1736, zwiedzając osiedla Eskimosów i ucząc się ich języka. Po powrocie do Europy wydał kilka dzieł o Grenlandii i jej mieszkańcach. Słusznie też uważany jest za pierwszego badacza kultury eskimoskiej. Przebywał on na Grenlandii jeszcze w 1741 r., prowadząc pracę misyjną, a następnie powrócił do Kopenhagi³. Egede też zapoczątkował łączność Grenlandii ze światem zewnętrznym. W 1726 r. podjął on podróż trzema typowymi kajakami eskimoskimi. Wyruszył z rejonu Godthaab i po opłynięciu południowego cypla wyspy — przylądka Farewell, dotarł do Islandii. Kajaki te znajdują się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Kopenhadze⁴.

Od Hansa Egede rozpoczyna się zatem nowa era w historii podboju Arktyki. Oprócz założonej przezeń w 1721 r. stacji, która dała początek miejscowości Godthaab, powstały i inne osady. Upernavik w 1771 r. i Julianehaab w 1775 r. Kompanie i spółki handlowe podjęły łączność z Grenlandią. W 1774 r. pieczę nad tym krajem przejęła Korona Duńska, a monopol państwa na handel z wyspą został ustanowiony w 1776 r. Dzisiejszą jego kontynuacją jest państwowa firma Grønlandske Handel, której budynki w formie drewnianych baraków opatrzonych godłem bia-

² *Danish Arctic Expedition. Reports of James Hall, Jens Munk and Co.*, ed. C. C. A. Gosch, London 1897.

³ H. Egede, *Relationer fra Grønland 1721-36 og Det gamle Grønlands nye Perlustration 1741*, København 1748.

⁴ *Guides to the National Museum. The Ethnographical Department, Arctic Peoples*, København 1955.

łego niedźwiedzia można spotkać na nabrzeżu portowym Kopenhagi, wędrując mostem Knipelsbro z dzielnicy Christianshavn do śródmieścia.

Dalsze badania kontynuowali P. O. Walløe, L. Dalager i Paul Egede⁵. Zachodnie brzegi wyspy przestały być nieznane. Zamieszkane są one przez plemiona Eskimosów zachodniogrenlandzkich, liczących obecnie ponad 20 tys. osób rozrzuconych wzdłuż wybrzeża od zatoki Melville do przylądka Farewell. Wprowadzenie chrześcijaństwa i europejskiego szkolnictwa spowodowało daleko idące zmiany w ich życiu, tak że z dawnej tradycyjnej kultury pozostały tylko nieliczne ślady. Z drugiej wszakże strony naturalne warunki otoczenia geograficznego utrudniały radykalne zmiany w podstawowych zajęciach. Zrzucili wprowadzić Eskimosi wielorybnictwo, ale rybołówstwo i połów fok nadal dominują w ich życiu codziennym. Z tym jednak, że odbywają się one w sposób określony przez administrację okręgową i przy użyciu nowoczesnego wyposażenia. W związku ze zmniejszaniem się pogłowia fok, co podcina dotychczasowe podstawy bytu, część ludności zachodniogrenlandzkiej zmieniła swoje zajęcia i stała się farmerami, trudniąc się rolnictwem i hodowlą owiec w gospodarstwach południowej części wyspy. Proces przystosowywania Eskimosów do wymogów cywilizacji europejskiej, kierowany przez rząd duński, trwa nadal. Obecnie mieszkańcy Grenlandii zachodniej zarówno rasowo jak i kulturowo znajdują się w okresie przejściowym, w którym oryginalne eskimoskie i europejskie komponenty stapiają się razem, tworząc nowych mieszkańców Grenlandii, posiadających własną kulturę, przystosowaną do specyficznego otoczenia.

Wiek XVIII przyniósł poznanie zachodnich brzegów Grenlandii. Nadal jednak nic nie wiadano o wybrzeżu wschodnim, które choć oddalone tylko o 450 km od Islandii, zostało najpóźniej zbadane. Przez długi czas nie do przewyciężenia były trudności natury nawigacyjnej. Masy dryfujących lodów niesione są przez południowy prąd wzdłuż brzegów wyspy, tak że tylko podczas kilku letnich tygodni statek może przebywać na tych wodach. Wiedza o wschodniej części Grenlandii datuje się dopiero od XIX w.

Wprawdzie do Hansa Egede docierały wieści o ludach wschodnich wybrzeży, ale pierwszy nawiązał z nimi kontakt oficer marynarki, porucznik W. Graah. W latach 1829-1830 w łodzi zwanej *umiak* wyruszył on z zachodniej części Grenlandii, opłynął otwartymi wodami jej południowy cypel i przepłynął wzdłuż południowej części wschodnich brzegów nazwanych później Wybrzeżem Frederika VI, dając zarazem pierwsze mapy tych obszarów. Napotkał on nielicznych tylko Eskimosów, którzy

⁵ P. O. Walløe, *Dagbøger fra hans Rejser i Grønland 1739-53*, „Det grønlandske Selskabs Skrifter”, t. 5: 1927; L. Dalager, *Grønlandske Relationer*, København 1752; P. Egede, *Efterretninger om Grønland*, København 1788.

w ciągu następnych 60 lat opuścili swoje domostwa i udali się w drogę wokół przylądka Farewell na południowy kraniec zachodniego wybrzeża⁶.

W ponad 50 lat później drogę Graaha przedłużył porucznik Gustav Holm, który w 1884 r. posunął się dalej na północ i spotkał nie znaną przedtem dużą grupę Eskimosów w rejonie zatoki Angmagssalik. Dał on opis ich życia i kultury, spędzając wśród nich zimę polarną. Zarazem zostało odkryte ostatnie ogniwo w długim łańcuchu osiedli eskimoskich okalających Grenlandię. Zwrócić jeszcze można uwagę na badania i opracowania Otto Fabriciusa, H. Rinka i H. E. Saabyego⁷.

Prawdopodobnie najstarsze osady na tym wybrzeżu pochodzą z okresu paleoeskimoskiego, tj. z pierwszego tysiąclecia naszej ery, ale archeologiczne poszukiwania ustaliły, że główna fala migracyjna do wschodniej Grenlandii miała miejsce w XIV w. Wyruszyła ona z zachodniego wybrzeża i po minięciu przylądka Farewell posuwała się na północ, w stronę Ziemi Christiana IX, gdzie właśnie dotarł Gustav Holm. Przeprowadzone przezeń badania ustaliły, że jeszcze wówczas Eskimosi Angmagssalik nie wykazywali w całości swojej kultury zbyt wielkich różnic od pobratymców z zachodniego wybrzeża. Pewne odrębności wyrażające się głównie w ornamentyce i zdobnictwie sprzętów, ubiorów i obiektów sztuki, które obecnie cechują Eskimosów wschodniogrenlandzkich, są dziełem nie więcej niż ostatnich 150 lat⁸.

Wbrew pozorom, wszystkie te zdawałoby się szalone przedsięwzięcia odkrywcze miały racjonalne jądro, co zresztą nie umniejsza zasług ich bohaterów. Zarówno bowiem *kajaki* jak i *umiaki*, dzięki swojej konstrukcji, doskonale są przystosowane do podróżowania i poruszania się po arktycznych wodach. Nie lękają się ani wysokiej fali i sztormowej pogody, ani dryfowania wśród mielizn i lodów. Należy tu wyjaśnić, że *kajak* służy przede wszystkim do polowań, szczególnie do polowu fok i morsów, a ongiś też i wielorybów; w północnej zaś Kanadzie także do polowań na karibu. Natomiast *umiak* służył dawniej do polowań na wieloryby, obecnie stał się środkiem transportu i podróży, łatwym w obsłudze i sterowaniu, tak że bywa określany mianem kobiecej łodzi. Dziś

⁶ W. Graah, *Undersøgelses Reise til østkysten af Grønland* København 1832.

⁷ O. Fabricius, *Noiagtig Beskrivelse over alle Grønlaendernes Fange Redskaber ved Saelhunde Fangsten*, „Kongelige Danske Videnskabernes-Selskabs Skrifter”, t. 5:1810; tegoż, *Noiagtig Beskrivelse over Grønlands Landdyr-, Fugle- og Fiskefangst*, ibidem, t. 6:1818; H. E. Saabye, *Brudstykker af en Dagbog, holden i Grønland*, Odense 1816; H. Rink, *Eskimoiske Eventyr og Sagn*, København 1866-1871; tegoż, *Danish Greenland, its people and its products*, London 1877; tegoż, *The Eskimo Tribes*, „Meddelelser om Grønland”, t. 11:1891.

⁸ K. Birket-Smith, *The Eskimos*, London 1936.

kajaki i umiaki powszechnie zaopatrywane są w niewielkie, lecz silne motorki, przystosowane do eksploatacji na wodach polarnych. Ich niezbyt wygórowana cena sprawia, że napęd mechaniczny jest szeroko obecnie stosowany.

W każdym bądź razie badania przyniosły wkrótce zmiany na wschodnim wybrzeżu wyspy. Handlowa i misyjna stacja została założona w Angmagssalik w 1894 r., a więc w 10 lat po dotarciu tam porucznika Holma. W 1925 r. część miejscowej ludności przeniosła się nieco bardziej na północ, nad wielki kompleks fiordów zwany cieśniną Scoresby.

WYPRAWY I BADANIA

Z końcem XIX w. rozpoczął się okres licznych wypraw i intensywnych badań mających na celu dokładne poznanie lądu — tak wybrzeży, jak i wnętrza kraju. Dalsze odcinki północnych partii wschodniego wybrzeża zostały poznane i skartowane przez kolejno po sobie następujące ekspedycje Holmberga, C. H. Rydera i G. C. Amdrupa, które miały miejsce u schyłku ubiegłego i na początku obecnego stulecia⁹. Przyniosły one znaleziska w postaci starych domostw odkrytych na Ziemi Pearyego, gdzie natrafiono na ślady kultury paleoeskimoskiej. Badania te dowiodły istnienia wielkiego szlaku migracyjnego wiodącego z zachodu wyspy, wokół przylądka Farewell, do okręgu Angmagssalik i ciągnącego się jeszcze bardziej na północ do Scoresby Sund.

Pierwsza duża fala migracyjna na wschodnie wybrzeże wyspy przebiegała w XVI w. Jej wynikiem było powstanie w okręgu Angmagssalik dużego skupiska osiedli eskimoskich, których kultura miała niewątpliwie związki z zachodnim wybrzeżem Grenlandii. Dalsi osiedleńcy przybyli w XVI w. Nieco później miały miejsce następne ruchy migracyjne Eskimosów Polarnych, zamieszkujących tereny położone na północ od Eskimosów zachodniogrenlandzkich, a wyszły one z okręgu Thule. Szlaki te wiodły jednak nie wokół przylądka Farewell, lecz przeciwnie, północnymi brzegami wyspy i dotarły do północnych wybrzeży cieśniny Scoresby, a więc w pobliżu Eskimosów Angmagssalik, nie zetknęły się wszakże z nimi. W przeciągu XIX w. ta nowo przybyła ludność północno-wschodniej Grenlandii całkowicie wymarła, a o śladach ich wędrówek i pobycie na Ziemi Pearyego świadczą jedynie znaleziska archeologiczne i tradycja ustna pozostałej w okręgu Thule społeczności Eskimosów Polarnych. Eskimosi wschodniogrenlandzcy (Angmagssalik) i ich tradycje

⁹ C. H. Ryder, *Om den tidligere eskimoiske Bebyggelse af Scoresby Sund*, „Meddelelser om Grønland”, t. 17:1895; G. C. Amdrup, *The Former Eskimo Settlements on the East Coast of Greenland Between Scoresby Sound and the Angmagssalik district*, „Meddelelser om Grønland”, t. 28:1909.

kulturowe pochodzą więc z zachodniego wybrzeża wyspy. Ich wędrówki do obecnych siedzib stanowią zakończenie wielkiego szlaku migracyjnego wiodącego z Alaski po wschodnie krańce Grenlandii.

Eskimosi Polarni są najbardziej na północ wysuniętą grupą. Zajmują terytorium położone między lodowcem Humboldta na północy a zatoką Melville na południu. Liczą około 400 osób. Podstawą ich gospodarki są polowania na zwierzynę arktyczną — foki i morsy. Ongiś w pogoni za wołami piżmowymi docierali na wyspę Ellesmere'a, a nawet do dalszych zakątków tego archipelagu arktycznego. Żyją oni w najtrudniejszych bodaj warunkach polarnych. Noc zimowa trwa tam ponad 5 miesięcy, lody zaś zalegają tak długo, że lato praktycznie nie istnieje. Polarni Eskimosi znali polowania z kajakiem, rybołówstwo i polowanie na karibu, ale ciężkie warunki klimatyczne częstokroć zmuszały ich do porzucania tych zajęć. Zostały one ponownie reaktywowane około 1864 r., gdy kilka rodzin eskimoskich z przylądka Ponds z wyspy Baffina przybyło do północnej Grenlandii po podróży trwającej kilka lat. W owym czasie imigracja do Grenlandii miała już charakter indywidualny i ograniczała się do wypraw i podróży kilku osób, w przeciwieństwie do znacznie wcześniejszych, masowych wędrówek.

Okręg Thule, zamieszkiwany przez Polarnych Eskimosów, leżący w bezpośredniej bliskości kanadyjskiego archipelagu arktycznego, jest bramą wiodącą z kontynentu amerykańskiego w głąb Grenlandii. Tędy prowadziły szlaki licznych migracji z Kanady do Grenlandii, wiodące dalej na południe w stronę zatoki Melvilla, którymi na zachodnie krańce wyspy przybyli przodkowie obecnych Eskimosów zachodniogrenlandzkich. W okręgu Thule zaczynały się też drogi na wschodnie wybrzeża wyspy, ciągnące się wzdłuż północnych brzegów Grenlandii.

Po raz pierwszy do Polarnych Eskimosów dotarła w 1903 r. wyprawa Mylius-Erichsena, zwana Danish Literary Greenland Expedition. Ludvig Mylius-Erichsen urodził się 15 I 1872 r. w Kopenhadze. Całe swoje życie poświęcił badaniom etnograficznym prowadzonym wśród Eskimosów różnych części Grenlandii. W latach 1902-1904 przedsięwziął on wyprawę badającą zachodnie wybrzeża wyspy (była to wspomniana wyżej Danish Literary Expedition). Dotarła ona do przylądka York i tam zetknęła się z Eskimosami Polarnymi, pozostającymi do tej pory poza zasięgiem wpływów duńskich. W jej skład wchodził między innymi znany ówczesny duński badacz polarny, hrabia Harald von Moltke, i młody podówczas Knud Rasmussen, którego nazwisko stało się w późniejszych latach osobnym rozdziałem w dziejach kontaktów Danii z Arktyką. Mylius-Erichsen zimę na przełomie lat 1903/1904 spędził wśród Eskimosów przylądka York. Skartował on wtedy wybrzeża tej części Grenlandii i zebrał bogaty materiał etnograficzny dotyczący pochodzenia, historii

i kultury Eskimosów Polarnych¹⁰. Wśród wielu obiektów, które przywiózł do Konpenhagi, znajdowały się sanie, komplety strojów i odzieży, przybory myśliwskie i wyposażenie domowe. W czasie zimy na przykładu York nauczył się Mylius-Erichsen obchodzić z psimi zaprzęgami: kierować eskimoskimi psami i powozić saniami.

Sanie Eskimosów, ich środek transportu lądowego, rozpowszechnione są na całym zamieszkiwanym przez ten lud obszarze — od wschodniej Grenlandii do przylądka Czukockiego. Sanie eskimoskie, w przeciwieństwie do indiańskich, zawsze mają dwie płozy i są przystosowane do kierowania nimi po lodzie. Wszystkie ich części są zazwyczaj łączone ze sobą wiązaniami, a nie wycinane w jednej desce, dzięki czemu sanie są tak elastyczne, że nawet przy dużym obciążeniu nie łamią się podczas podróży przez nierówności terenu, przy pokonywaniu grud, wykrotów, kry i szczelin lodowych. Centralne kanadyjskie grupy Eskimosów wykonują sanie nieco bardziej prymitywne od grenlandzkich. Na wyspie Baffina i Grenlandii pojazdy te posiadają z tyłu, na przedłużeniu płóz, stojaki dla powożącego, pokład zaś obudowany jest barierką wykonaną z rogów jelenich lub drewna. Chroni to ładunek przed ześlizgnięciem się do tyłu i pomaga przy sterowaniu saniami. Wśród zachodnich plemion Eskimosów sanie używane są jedynie do transportu upolowanej zwierzyny i przewożenia łodzi przez pola lodowe, przed spuszczeniem jej na wodę. Dla zmniejszenia tarcia Eskimosi kanadyjscy zaopatrują płozy sań w grube opony z zamrożonego torfu. Opony takie każdego dnia nacierane są wodą. Zamarzająca woda tworzy w ten sposób cienką warstwę lodu, tak że nawet mała ilość psów potrafi ciągnąć ciężki ładunek. Eskimosi Polarni w dawnych czasach, z powodu braku drzewa, budowali sanie z małych kawałków drewna przyniesionych przez morze, długich kości zwierzęcych i innych materiałów zastępczych. Psy były zaprzęgane w wachlarz, a każde ze zwierząt miało wyznaczone, stałe miejsce. Kierowano nimi nie cuglami, lecz jedynie okrzykami i długim, rzemiennym batem. Na lesistych terenach północnej Kanady preferowany był inny typ zaprzęgu, liniowy, w którym psy ustawione były w dwa równoległe rzędy, z psem przewodnikiem na czele.

Doświadczenia, które Mylius-Erichsen zdobył w czasie pobytu wśród Eskimosów Polarnych, wykorzystywał on przy następnych podróżach. Toteż gdy w 1906 r. kolejna prowadzona przez niego ekspedycja opuściła Danię, na pokładzie statku „Danmark” płynącego do Grenlandii znajdowały się sanie, ponad sto psów i trzech Grenlandczyków, którzy jako jedyni uczestnicy wyprawy obok Mylius-Erichsena mieli doświadczenie

¹⁰ L. Mylius-Erichsen, H. v. Moltke, *Gronland*, København 1906.

w posługiwaniu się psimi zaprzęgami¹¹. Ekspedycja „Danmark” była czwartą spośród wypraw mających na celu przebadanie północno-wschodnich wybrzeży Grenlandii leżących pomiędzy 75° a 83° szerokości geograficznej, na północ od znanej już cieśniny Scoresby. Liczyła ona 27 osób. W skład jej wchodził Ludvig Mylius-Erichsen jako kierownik, opiekujący się zarazem stroną etnograficzną przedsięwzięcia, kartografowie Hagen i Johann Peter Koch, dwu malarzy: Achton Friis i A. Bertelsen, ornitolog, zoolog, botanik, hydrograf, meteorolog i wspomnianych już trzech Grenlandczyków — pół krwi Eskimosów: Jørgen Brønlund, Tobias Gabrielsen i Gobwilsen.

Wyprawa wyruszyła z Kopenhagi 24 czerwca 1906 r. Po krótkim pobycie na Islandii opuściła ją 23 lipca i osiągnęła w końcu miesiąca granicę zasięgu lodu pływającego, by wreszcie 16 sierpnia dotrzeć do przylądka Bismarcka na Grenlandii. Zimą uczestnicy wyprawy spędzili na statku, choć już wcześniej, jesienią 1906 r., poczyniono przygotowania do podróży saniami, w lutym zaś i marcu 1907 r. prowadzono obserwacje naukowe na najbliższych terenach. Celem ekspedycji było przemierzenie wybrzeża długości około 800 mil i prowadzenie w czasie marszu badań.

26 marca 1907 r. dziesięciu ludzi i 90 psów ruszyło na północ z bazy, którą stanowił statek z pozostałymi nań uczestnikami ekspedycji. Wyprawa była podzielona na cztery grupy: dwie zasadnicze i dwie pomocnicze. Te dwie ostatnie powróciły na statek po zabezpieczeniu żywności dla grup zasadniczych na początkowym odcinku szlaku. Pierwsza z grup głównych składała się z Mylius-Erichsena, kartografa Hagen i Grenlandczyka Brønlunda, drugą zaś stanowili kartograf Koch, malarz i etnograf Bertelsen i Grenlandczyk Tobias Gabrielsen. Grupa Kocha skierowała się bezpośrednio na północ ku Ziemi Pearyego i po sporządzeniu map całego szlaku wróciła na statek 27 czerwca 1907 r. po trzymiesięcznej podróży.

Przebieg wyprawy grupy Mylius-Erichsena miał tragiczny koniec. Wyruszyła ona początkowo na zachód przez Zatokę Niepodległości i Cieśninę Pearyego do Przylądka Glacier i wtedy skierowała się ku Ziemi Pearyego. W drodze powrotnej, ze względu na niesprzyjające warunki

¹¹ Mianem Eskimosów określa się tubylczą ludność Grenlandii, zaś Grenlandczykami nazywano od początków kolonizacji mieszkańców Eskimosów z Duńczykami. Od 1953 r., tj. od zniesienia kolonialnego statusu wyspy i jej inkorporacji do Danii jako prowincji macierzystej, obowiązuje jedna tylko nazwa — Grenlandczycy, niezależnie od tego, czy odnosi się do Eskimosów, Duńczyków czy mieszkańców, analogicznie do określeń: Jutlandczyk — mieszkaniec Jutlandii, Zelandczyk — mieszkaniec Zelandii. Tak więc ludność wyspy ma status Duńczyków, nazwa Grenlandczyk zaś określa pochodzenie lokalne (np. Polak — Wielkopolanin). Miano: Eskimos, używane jest w publikacjach naukowych. Tu, Grenlandczyk oznacza mieszkańca.

lodowe, zmuszona była spędzić lato nad fiordem duńskim. Jesienią grupa próbowała przekroczyć fiord i osiągnąć jego przeciwległy brzeg, lecz przedsięwzięcie nie powiodło się. Długi i nieprzewidziany pobyt nad fiordem wyczerpał zapasy żywności — droga wokół niego była zbyt trudna. Pierwszy padł z głodu kartograf Hagen, wkrótce po nim Mylius-Erichsen. Jak wykazały znalezione później notatki zmarł 25 listopada 1907 r. Jedynie bardziej odporny Brønlund próbował przedzierać się sam na południe. Dotarł on do płaskowyżu Lambetsland, gdzie dosięgnęła go śmierć. Wczesną wiosną 1908 r. ratunkowa ekspedycja Kocha odnalazła jego zwłoki w małej jaskini na płaskowyżu. Znajdowały się przy nim wszystkie materiały zebrane podczas badań prowadzonych przez wyprawę, a więc mapy szlaku lądowego od przylądka Nordøst Rundingen do przylądka Glacier, cenne zbiory, opracowania i notatki etnograficzne i przyrodnicze¹².

Dla odnalezienia wszystkich zaginionych członków grupy rząd duński wysłał w 1909 r. ekspedycję na statku „Alabama” pod kierownictwem Ejnara Mikkelsena. Po przybyciu do Grenlandii Mikkelsen i jego towarzyszy Iversen ruszyli w głąb kraju na poszukiwanie zaginionych członków ekspedycji „Danmark” i mieli powrócić na statek 1 sierpnia 1910 r. Obaj podróżnicy nie stawili się w oznaczonym terminie i „Alabama” zmuszona pogarszającymi się warunkami klimatycznymi zamierzała odpłynąć w drogę powrotną. Statek uległ jednak zmiążdżeniu przez lody. Załoga uratowała się na krze lodowej, gdzie znalazł ją statek wielorybniczy. Pięciu uczestników wyprawy w ten sposób ocalało. Mikkelsen i Iversen po 28 miesiącach wędrówki na lodowym płaskowyżu Lambertslund odnaleźli ślady grupy i dotarli do zwłok Mylius-Erichsena. Znaleźli oni jego dzienniki i notatki. Wyczerpani marszem i głodem przedzierali się z kolei w stronę wybrzeża, gdzie w lipcu 1912 r. odnalazł obu statek norweski. W czasie następnych wypraw Mikkelsenowi udało się zgromadzić obszerne materiały dotyczące dziejów Eskimosów wschodniego wybrzeża Grenlandii. Jego publikacje rzuciły dalsze światło na historię kultury eskimoskiej¹³.

Mimo tragicznego zakończenia, wielkie były osiągnięcia naukowe wyprawy Mylius-Erichsena. Badacze dotarli dalej na północ niż jakiegokolwiek poprzednie ekspedycje. Praktycznym rezultatem podróży było skartowanie całej Grenlandii i potwierdzenie jej wyspiarskiego charakteru. W wielu miejscach wyprawa znajdowała ruiny chat eskimoskich, świadczące o tym, że północne wybrzeża wschodniej części wyspy

¹² Dokładny opis wyprawy daje jeden z jej uczestników, A. Friis, *A land that is Lonelier Than Ruin. The Mylius-Erichsen Expedition to Greenland*, „The Illustrated London News”, nr 3628:1908.

¹³ E. Mikkelsen, *De østgrønlandske Eskimoers Historie*, København 1934.

były ongiś zamieszkane. Wyrazem wdzięczności ze strony społeczeństwa duńskiego dla osiągnięć Mylius-Erichsena jest jego pomnik wzniesiony na pięknym, nadmorskim bulwarze spacerowym Kopenhagi — Langelinie.

Ze znalezisk ekspedycji „Danmark” na uwagę załugują wodoszczelne ubrania z foczej skóry, które myśliwy zakładał wyruszając kajakiem na łowy, harpuny z bełtem, liny holownicze, stojaki do kajaków, podstawki pod lampy i miedziane naczynia przyniesione na Grenlandię przez wikingów i przejęte przez Eskimosów. Wszystkie te sprzęty są charakterystyczne szczególnie dla Grenlandii. Ich forma, materiał i technika wykonania nie są spotykane wśród Eskimosów Kanady i Alaski, choć istnieją oczywiście też pewne podobieństwa. Świadczą one o wytworzeniu się na wyspie odrębności kulturowych w stosunku do Eskimosów kontynentalnych, a zarazem o łączności Eskimosów grenlandzkich, którzy przybywszy z kontynentu na teren obecnego dystryktu Thule, ruszyli wzdłuż wybrzeży wyspy zakładając wokół nich osady. Pewne lokalne między nimi różnicowanie jest wynikiem braku stałych kontaktów, dzięki czemu wytworzyły się partykularne różnice w późniejszych wiekach eskimoskiej kolonizacji Grenlandii¹⁴.

Pozostałości kamiennych domów i narzędzi ciągnęły się wzdłuż całego szlaku, który przemierzyła wyprawa Mylius-Erichsena, od Przylądka Bismarcka do Zatoki Niepodległości. Znacznie uboższe były ślady pobytu Eskimosów na Ziemi Pearyego, co stanowiło dowód wcześniejszych spostrzeżeń Mylius-Erichsena i Holma, że tamtędy wprawdzie wiódł szlak migracyjny łączący wybrzeża wyspy, ale ta część kraju nigdy nie była trwale zasiedlona.

Kamienne chaty odnalezione przez Mylius-Erichsena na północno-wschodnim wybrzeżu Grenlandii identyczne są z tymi, które spotkał on na wybrzeżu północno-zachodnim w czasie wyprawy do Eskimosów Polarnych. Są to budowle z kamienia, o ścianach uszczelnionych z zewnątrz ziemią. Część frontowej ściany i dachu jest ruchoma, tworząc wejście do chaty. Dach wykonany jest z płaskich kamieni ułożonych poziomo i spoczywających na krawędziach ścian i podporach znajdujących się wewnątrz budynku. W ścianie frontowej, tuż nad wejściem, znajduje się okienko przesłonięte cienką, wyprawioną skórą. Od wejścia do wnętrza izby prowadzi korytarz długości ok. 3 m, obniżony o 50 cm w stosunku do poziomu podłogi, stanowiąc zabezpieczenie przed dostaniem się do chaty zimnego powietrza. Budowla taka jest zimowym domem osiadłych społeczności eskimoskich.

Igloo natomiast jest wznoszone tylko zimą w czasie wędrówek lub

¹⁴ Birket-Smith, *The Greenlanders of the Present Day*, „Greenland”, t. 2:1928, Copenhagen—London.

wypraw łowieckich, z bloków twardego, ubitego śniegu. Po wybudowaniu polewane jest wodą, która zamarza wypełniając szczeliny między poszczególnymi płytami, a przez to chroni przed dostępem zimnego powietrza. *Igloo* powszechne jest wśród Eskimosów kanadyjskich, będąc ich podstawową siedzibą w czasie zimy. Natomiast na Grenlandii stanowi ono w zasadzie prowizoryczne schronienie. Domy kamienne wznoszone są na Grenlandii i Alasce. Latem, gdy Eskimosi przenoszą się do namiotów, dach kamiennego domu bywa zdejmowany dla jego przewietrzenia i oczyszczenia. Jesienią dom bywa poprawiany i zajmowany ponownie, często jednak przez inną już rodzinę — taką, która go najbardziej potrzebuje. Wszystkie bowiem te budowle są wspólną własnością całej grupy.

Namioty są letnim schronieniem, do którego Eskimosi przenoszą się z *igloo* bądź z domów kamiennych. Namioty mają kształt stożka. Miejsce na ognisko mieści się w pobliżu wejścia, by dym swobodnie mógł uchodzić na zewnątrz. Przeciwnie bowiem niż indiańskie, nie posiadają one w wierzchołku otworu do ulatniania się dymu. Namiot wykonany jest z pozszywanych skór karibu, wołu piżmowego lub foki albo niedźwiedzia polarnego — zależnie od bogactwa fauny arktycznej konkretnego terytorium.

KNUD RASMUSSEN I JEGO NASTĘPCY

Wszystkie dotychczasowe ekspedycje utorowały drogę do dalszych bardziej już szczegółowych badań Grenlandii, kontynuowanych w obecnym stuleciu. Na czoło wybija się tu nazwisko Rasmussena.

Knud Rasmussen urodził się 7 VI 1879 w Jakobshavn na Grenlandii. Ojciec jego był pastorem, z osiadłej na wyspie duńskiej rodziny; prowadził wśród Eskimosów pracę misyjną. W żyłach Rasmussena płynęła też eskimoska krew, gdyż jego babka ze strony matki była Eskimoską.

W latach 1903-1904 towarzyszył Myliusowi-Erichsenowi i Haraldowi von Moltke w ich wyprawie do Eskimosów Polarnych (Polar Eskimos). Urodzony na Grenlandii, znający warunki bytu arktycznego i tubylczą ludność wyspy, podjął Rasmussen badania życia i kultury ludów polarnych. Wkrótce też rozpoczął samodzielną działalność eksploracyjną na terenie Arktyki, która przyniosła ogromne rezultaty i postawiła go w rzędzie najwybitniejszych badaczy terytoriów polarnych i znawców kultury eskimoskiej.

Pierwszy okres był kontynuacją zapoczątkowanych przez Mylius-Erichsena badań północnych grup mieszkańców Grenlandii. W latach 1906-1908 kierował Rasmussen wyprawą etnograficzną, która dotarła do cieśniny Smitha, oddzielającej wyspę Ellesmere'a od Grenlandii. W 1909 r. na obszarach zajmowanych przez Eskimosów Polarnych została

założona pierwsza misja duńska. Już w rok później Rasmussen zorganizował z pomocą późniejszego wielokrotnego towarzysza wypraw i znanego podróżnika polarnego, Petera Freuchena, stację handlową Thule (Thule Trading Post), która w następnych latach stanowiła zaopatrzeniową oraz wyjściową i docelową bazę dla licznych, słynnych wypraw Rasmussena, znanych jako Thule Expeditions. Doprowadziły one do dokładnego poznania Grenlandii, życia i kultury jej mieszkańców, a także polarnych ludów Kanady i Alaski i wniosły poważny wkład do duńskiej i światowej etnologii. Miały fundamentalne znaczenie w badaniach północnej Grenlandii i jej wschodniego wybrzeża między przylądkiem Farewell a Scoresby Sund, a też niemały wpływ na rozwój etnograficznej wiedzy o Eskimosach.

W czasie wszystkich niemal wypraw i badań Rasmussen hołdował eskimoskiej technice podróżniczej posługując się saniami i psimi zaprzęgami. Wypraw ogółem było siedem. Pierwsza z nich w 1912 r. wiodła w poprzek grenlandzkiego lądolodu, od wschodnich wybrzeży wyspy do Thule, dowodząc, że oprócz nadmorskiej drogi północnymi krańcami wyspy, przez Ziemię Pearyego, migracyjne szlaki Eskimosów mogły wieść również i poprzez ląd, traktem znacznie krótszym¹⁵.

Druga wyprawa Thule w 1917 r. przeprowadzała badania wybrzeży północnej Grenlandii, między fiordami Św. Jerzego i Longa. W jej skład wchodził Peter Freuchen, Johann Peter Koch, uczestnik Erichsenowskiej ekspedycji „Danmark”, jako geograf i geolog, oraz szwedzki przyrodnik Thorkild Wulf. Wyprawa wykonała wszystkie zadania, w drodze powrotnej zginął jednak z wyczerpania Wulf.

Najsłynniejsza była wszakże piąta wyprawa Thule w latach 1921-1924, która pod kierunkiem Rasmussena przemierzyła wielki szlak w poprzek kontynentu amerykańskiego, od zatoki Hudsona do Cieśniny Beringa. Po zbadaniu północnej Grenlandii wyprawa ta, na saniach zaprzężonych w psy, przemierzyła 4 tys. km wzdłuż północnego wybrzeża Ameryki. Rasmussen dotarł w czasie tej podróży do wszystkich kontynentalnych plemion eskimoskich, zbierając wśród nich bogaty materiał etnograficzny. Szczególne znaczenie ekspedycji leżało w poznaniu obszarów znajdujących się na północ i zachód od zatoki Hudsona. Dała ona też pierwsze dokładne, całościowe i porównawcze spojrzenie na życie i kulturę lądowych społeczności Eskimosów nie związanych z morzem. Wyprawa prowadziła badania wśród Eskimosów grenlandzkich, a po przejściu na kontynent, wśród Eskimosów Labradoru, wyspy Baffina i Southampton, a dalej wśród Eskimosów Iglulik, Karibu, Netsilik, Copper, Mackenzie, Point Barrow, Colville i Morza Beringa. Następnie Rasmussen

¹⁵ K. Rasmussen, *Min Rejsedagbog*, København 1915.

przeprawił się przez Cieśninę Beringa i prowadził badania wśród Eskimosów Azjatyckich na przylądku Dieżniewa i Półwyspie Czukockim.

Pełne rezultaty piątej ekspedycji Thule zostały przedstawione w kolejnych numerach biuletynu "Report of the 5th Thule Expedition", opublikowanego w Danii w latach 1927-1932. Rasmussen prowadził jeszcze dwie następne wyprawy Thule, które tym razem badały Eskimosów grenlandzkich. Zmarł 21 XII 1933 w Kopenhadze. Po jego śmierci Thule przeszła w 1937 r. pod bezpośrednią administrację rządu duńskiego.

Rasmussen zgromadził bogatą kolekcję materiałów dotyczących życia i historii Eskimosów. W Muzeum Narodowym w Kopenhadze istnieje sala jego imienia zawierająca zebrane przezeń kolekcje, należące do najbogatszych na świecie. Zebrany materiał etnograficzny opublikował Rasmussen w licznych pracach poświęconych głównie opisowi obyczajów badanego przez siebie ludu. Pozostawił też bogatą spuściznę literacką bazującą na przekładach i opracowaniach mitologii i pieśni Eskimosów¹⁶.

Następcą Rasmussena został Kaj Birket-Smith, późniejszy wieloletni lider duńskiej etnologii i jej czołowa postać. W wieku 19 lat przyłączył się on do zoologicznej ekspedycji udającej się na Grenlandię. Zetknawszy się z Eskimosami, poświęcił całą energię na badanie ich kultury.

W 1918 r. ponownie przybył na zachodnie wybrzeże Grenlandii, prowadząc szczegółowe badania w dystrykcie Egedesminde nad jego mieszkańcami¹⁷. W 1921 r., gdy Knud Rasmussen zorganizował piątą wyprawę Thule, Birket-Smith towarzyszył mu jako etnolog, podróżując przez dwa lata od plemienia do plemienia wśród mało znanych grup Eskimosów i Indian zatoki Hudsona. Za poczynione tam osiągnięcia naukowe został odznaczony przez Royal Danish Geographical Society medalem Egedego, przez Swedish Anthropological Society medalem Andreego, przez Francję — nagrodą Augrand (Prix Augrand).

Birket-Smith podnosił, że Eskimosi są ludem posiadającym swoją własną historię. Dzieje ich przedstawiał jako jeden ciąg rozwojowy od starożytności do czasów współczesnych. Prowadził wśród nich prace we wschodniej części Arktyki, badał zachodnie ich grupy na Alasce w powiązaniu z historią ludów północnej Azji: Samojedów, Jakutów i Giljaków. Był zarówno teoretykiem, jak i terenowcem. Rozważania swoje przenosił na znacznie szersze pole niż tylko Grenlandia czy północna

¹⁶ Wymienić należy kilka prac. K. Rasmussen, *Nye Mennesker*, København 1905; *Grønland langs Polhavet*, København 1919; *Myter og Sagn fra Grønland*, København 1925-1926; *Fra Grønland til Stillehavet*, København 1921-1925; *Polarforsknigens Saga*, København 1932; i wydana pośmiertnie praca, *Adjustment of the Eskimos to European Civilization*, Toronto 1935.

¹⁷ Birket-Smith, *Ethnography of the Egedesminde District*, „Meddelelser om Grønland”, t. 66:1924.

Kanada. Opisując np. niewielkie plemię Eskimosów Karibu znad zatoki Hudsona, przedstawia ich jako ludzi związanych z otoczeniem określającym ich byt i życie, wprowadza do powszechnej historii całej ludzkości.

Kaj Birket-Smith był uczestnikiem wielu wypraw polarnych i przez długi czas kierownikiem Danish-American Alaska Expeditions. Przedsięwzięcie to zostało zapoczątkowane w latach trzydziestych obecnego stulecia. W 1933 i 1948 r. badania były prowadzone na obszarach przylegających do cieśniny Księcia Williama, zatoki Bristol i Kuskokwin na Aleutach i w okręgu Kodiak¹⁸. W latach natomiast 1939 i 1949-1950 wyprawa prowadziła badania wśród Eskimosów północnej Alaski — mieszkańców terytoriów przyległych do Cieśniny Beringa, Point Barrow i Colville. Jeden z jej uczestników, archeolog A. Larsen, natrafił w 1950 r. na Alasce na największe w świecie osiedle eskimoskie Ipiutaq, liczące ok. 700 domostw i 550 grobów.

Archeologiczne badania kultury eskimoskiej zapoczątkował wszakże w latach trzydziestych inny Duńczyk, Th. Mathiassen, który prowadził poszukiwania na Grenlandii wśród grup zachodnich i Angmagssalik, a także na kontynencie amerykańskim. Był on zresztą uczestnikiem rasmussenowskiej Fifth Thule Expedition, a także brał udział w następnych dwu wyprawach Rasmussena¹⁹.

Przeciwnie natomiast krańce lądu amerykańskiego badała w 1954 r. Danish-American Expedition, przebywając wśród Eskimosów Iglulik i Labradoru.

Z obecnych wreszcie etnografów duńskich zajmujących się problemami kultur ludów polarnych, wymienić należy Helge Larsena, kierownika Działu Etnograficznego Muzeum Narodowego w Kopenhadze²⁰, i Jørgena Meldgaarda, kierownika sekcji ludów polarnych tegoż Działu, z pochodzenia zresztą Eskimosa²¹. Zagadnieniom badania kultur eskimoskich poświęcone jest pismo wydawane w Kopenhadze: „Meddelelser om Grønland”.

¹⁸ Birket-Smith, *Forelobigt Bidrag til Kap Farvel-Distrikternes Kulturhistorie*, *ibidem*, t. 53:1917.

¹⁹ Th. Mathiassen, *Some Specimens from the Bering Sea Culture*, *Indian Notes*, t. 6; New York 1929; *The Archaeological Collection of the Cambridge East Greenland Expedition*, „Meddelelser om Grønland”, t. 74:1929; *Prehistory of the Angmagssalik Eskimos*, *ibidem*, t. 92:1933; *Archaeological Collections from the Western Eskimos. Report of the 5th Thule Expedition*, t. 10:1930, København.

²⁰ H. Larsen, *Dødemandsbugten an Eskimo settlement on Clavering Island*, „Meddelelser om Grønland”, t. 102:1934; i tegoż, *Eskimokulturen*, København 1965.

²¹ Meldgaard, *Nordboerne i Grønland*, København 1964.

WYNIKI BADAŃ DUŃSKICH. OBSZARY KULTUROWE

Badania prowadzone wśród Eskimosów stanowią niewątpliwie największy wkład Danii w etnologię światową. Tak jak terenowa etnografia brytyjska i francuska koncentrowały się na badaniach ludów Afryki i Oceanii, amerykańska zaś szukała materiałów wśród Indian własnego kraju, tak Duńczycy zwracali uwagę na tereny arktyczne i rzec można niemal zmonopolizowali etnografię Eskimosów. Dali oni szereg prac poświęconych kulturze tego północnego ludu, zarówno szczegółowych, dotyczących poszczególnych działów kultury, jak i rozważań teoretycznych, podejmujących problem pochodzenia Eskimosów i ich związków z sąsiednimi ludami.

Całość ludności eskimoskiej oblicza się na około 70 tys. osób, z czego Grenlandię zamieszkuje 34 tys., Kanadę 10 tys., Alaskę 26 tys., a Półwysp Czukocki w ZSRR 1 tys. osób. Populacja eskimoska rozproszona jest na przestrzeni ponad 10 tys. km wzdłuż arktycznego wybrzeża Ameryki i Azji. Poza dwoma wyjątkami, kultura tego ludu ściśle związana jest z morzem. Oczywiście surowe warunki klimatyczne głębi lądolodu grenlandzkiego czynią ten obszar niemożliwym do zamieszkania, ale nawet na kontynencie amerykańskim Eskimosi nie zakładają zasadniczo osiedli w głębi lądu. Morze i żyjące w nim zwierzęta, głównie foki, tworzą podstawę egzystencji Eskimosów, nie tylko dając pożywienie, lecz i surowce o szerokim zastosowaniu. Tłuszcz ssaków morskich jest niezbędnym paliwem używanym do lamp i gotowania, liczne utensylia, wyposażenie domowe i myśliwskie uzyskiwane są ze skór i kości fok, morsów i innych zwierząt. Tryb życia Eskimosów ilustruje najwyższy stopień przystosowania do otoczenia geograficznego.

Można wyróżnić najogólniej trzy typy kultury eskimoskiej w zależności od położenia geograficznego: region kultury arktycznej, subarktycznej i polarnej (high-arctic)²².

Typ kultury arktycznej obejmuje obszary leżące na północ od kręgu polarnego, rozciągające się od zachodniej Grenlandii aż po północną Alaskę. Klimat powoduje stałe zlodowacenie morza zimą, tak że niezbędne staje się używanie do podróży san z psimi zaprzęgami, połów fok zaś odbywa się pod lodem, przy otworach, które te zwierzęta wydychają w pokrywie lodowej dla zapewnienia sobie dostępu tlenu. Latem natomiast polowania na foki i wielbryby odbywają się na otwartych wodach. Służą do tego łodzie: *kajaki* i *umiaki*. Jesienią Eskimosi polują na karibu, zajmują się też połowem pstrągów w miejscowych rzekach.

Typ kultury subarktycznej charakterystyczny jest dla południowej Grenlandii i południowej Alaski. Jest to strefa zazwyczaj sztormowej

²² Birket-Smith, *The Eskimos...*

pogody i stosunkowo łagodniejszego klimatu, tak że zimą lód nigdy nie zalega przez długi czas. W tych warunkach sanie są mniej użyteczne, natomiast niezbędnym środkiem transportu i komunikacji staje się kajak i umiak. Polowania przy użyciu tych łodzi na zwierzynę morską stanowią podstawowe zajęcia tamtejszych społeczności we wszystkich porach roku.

Typ kultury polarnej ogranicza się do jednego tylko małego obszaru, dystryktu Thule w północnej Grenlandii. Surowy klimat powoduje, że wielki zespół fiordów tamtego terenu zawsze jest zamrożony z wyjątkiem najwyżej miesiąca w roku. Dlatego też charakterystyczne metody polowań letnich na fok i morsy przy użyciu kajaka zostały zarzucone przez tamtejszą ludność, z wyjątkiem sporadycznych wypraw. Głównym zajęciem stał się połów fok i morsów pod lodem.

Wszystkie te formy kultury związane są z wybrzeżem. Tylko grupa Eskimosów Karibu zamieszkujących Ziemię Barrena na zachód od zatoki Hudsona oderwana jest od morza. Inna mała grupa Eskimosów lądowych zamieszkuje wnętrza Alaski.

POCHODZENIE I ROZWÓJ KULTURY ESKIMOSKIEJ

Pytaniem, na które szukali odpowiedzi duńscy etnolodzy, był problem pochodzenia Eskimosów oraz ustalenia ciągu rozwojowego ich kultury. Badania lingwistyczne dowiodły, że rozwój języka nie znajduje żadnych podobieństw do innych. Również cechy budowy antropologicznej nie dają w tym względzie gotowej odpowiedzi. Eskimosi są wzrostu średniego lub poniżej średniego, acz nie tak niscy, jak się zazwyczaj przypuszcza, o krępej budowie ciała. Włosy mają proste i czarne, skórę żółtobrązową, szerokie twarze i długie, a wąskie czaszki. Niektóre cechy ich wyglądu zbliżają Eskimosów w pewnych detalach do mongoloidalnych ludów północnej Azji, inne natomiast elementy wykazują zbieżność z indiańskimi²³.

Dane archeologiczne i etnograficzne oraz analiza wierzeń i legend wskazują, że w pierwszym znanym okresie, zwanym protoeskimoskim, przodkowie obecnych Eskimosów zajmowali się polowaniami i rybołówstwem zamieszkując brzegi rzek i jezior, podobnie jak dzisiejsze plemię Karibu. Pewne znaleziska pochodzące z Trail Creek z wnętrza półwyspu Seward na Alasce, reprezentujące okres protoeskimoski sprzed ponad 2 tys. lat p.n.e., mogłyby świadczyć już o ówczesnych związkach tego ludu z morzem. Były to jednak raczej kontakty przypadkowe. Wszelako

²³ Mathiassen, *The question of the origin of Eskimo culture*, „The American Anthropologist”, t. 32:1930; H. P. Steensby, *An Anthropogeographical Study of the Origin of the Eskimo Culture*, „Meddelelser om Grønland”, t. 53:1917.

adaptacja do gospodarki morskiej nastąpiła dosyć wcześnie — wtedy to właśnie rozpoczęły się pierwsze przybrzeżne połowy fok i wielorybów.

Początki kultury eskimoskiej związanej z wybrzeżem przypadają na okres paleoeskimoski, tj. pierwsze tysiąclecie n.e. Wymienić tu można cztery kolejne jego formy: Kachemak dla południowej Alaski, Ipiutak dla Alaski północnej, Sarqaaq we wschodniej Kanadzie, Labradorze i Grenlandii, oraz Dorset z tych samych terenów. Kulturę Kachemak z wysp Aleuckich jako przejściową między okresem protoeskimoskim a paleoeskimoskim, można datować na 2 tys. lat p.n.e. Podobny lub nieco tylko młodszy wiek zdają się mieć znaleziska kultury Sarqaaq ze wschodniej Kanady. Kultury Ipiutak i Dorset są znacznie późniejsze, zawierając się w granicach lat 1000 p.n.e. — 1000 n.e. Paleoeskimoskie narzędzia kamiennie wyrabiane były powszechnie z wiórów kamiennych, pojawiają się jednak różnice w sztuce poszczególnych faz tego okresu. Dla kultury Ipiutak charakterystyczne są wizerunki zoomorficzne przedstawiane na narzędziach w postaci rytów. Podobne motywy można odnaleźć na Syberii. Ornamentyka i zdobnictwo kultury Dorset z interioru ogranicza się do dosyć prymitywnych, surowych nacięć. Natomiast wydaje się, że we wczesnym okresie paleoeskimoskim sztuka praktycznie nie istniała.

Pierwsze wyraźne ślady przystosowania się Eskimosów do morza pochodzą z Alaski. Połowania na wieloryby z otwartych łodzi drewnianych obciągniętych skórą, przy użyciu harpunów zaopatrzonych w pływak, stwierdzone najwcześniej w Cieśninie Beringa, dały początek okresowi neoeskimoskiemu. Wśród nowych elementów należy zwrócić uwagę na pojawienie się ceramiki (garncarstwa), acz niezbyt jeszcze zaawansowanej, i gładzonych narzędzi kamiennych, które wyparły krzemienne wióry nie obrabiane zbyt dokładnie. Pojawia się rozwinięta sztuka dekoracyjna i plastyczna. Najwcześniejszą fazę stanowią kultury Okvik i Morza Beringa (Old Bering Sea Culture), charakteryzujące się godnym uwagi i dosyć rozwiniętym stylem sztuki mającym związki ze sztuką Ipiutak. W czasie dwu faz środkowych, Punuk i Birnik, sztuka przybiera bardziej sztywne formy. Ostatnią fazę stanowi kultura Thule. W przeciwieństwie do wcześniejszych faz kulturowych okresu neoeskimoskiego, formy późniejsze rozprzestrzeniały się aż po Labrador i Grenlandię. Na wyspie tej rozwój kultury neoeskimoskiej na wybrzeżu zachodnim przypada na lata 500-1800, na wybrzeżu wschodnim zaś na lata 1000-1900.

Niezależnie od czysto partykularnych zmian, kultura Thule będąc ostatnią fazą okresu neoeskimoskiego ma kontynuację aż do dzisiejszych dni, tak w Grenlandii, jak i na Alasce. W Alasce, częściowo jako rezultat wpływów indiańskich, wykształciła się kultura lokalna Tikeraq, na Grenlandii zaś uformowała się kultura Ignugsuk, będąca wynikiem kontaktów ze skandynawskimi przybyszami. Rozwój tej ostatniej nastąpił

między XII a XVI w. W Kanadzie jednakże kultura Thule upadła pod wpływem zmian niesionych przez plemiona eskimoskie posuwające się z interioru ku północy. Na obszarach tych polowania na wieloryby nie są już praktykowane, na foki zaś odbywają się tylko zimą przy otworach w lodzie. Jedynym mieszkaniem w tym sezonie jest śnieżna chata — *igloo*, niespotykane są natomiast w Kanadzie domostwa zimowe wznieszone z kamieni.

Jedną z najbardziej efektywnych dziedzin kultury Eskimosów jest sztuka. Do niedawna, w przeciwieństwie do wcześniej poznanych osiągnięć artystycznych ludów Afryki i Oceanii, sztuka Eskimosów znana była jedynie wąskiemu gronu fachowców i badaczy kultur polarnych. Szerszy rozgłos zyskała dopiero po II wojnie światowej wraz z pełnym włączeniem obszarów arktycznych w orbitę gospodarki światowej. Zmiany ekonomiczne wprowadzane przez Danię w życie Eskimosów i włączanie ich w krąg cywilizacji zachodniej spowodowały naturalnym biegiem rzeczy komercjalizację sztuki i przeznaczenie jej wyrobów na rynek zewnętrzny.

Sztuka plastyczna wśród Eskimosów wyraża się w rzeźbie i malarstwie. Szczególnie ta pierwsza, określana jako sztuka małych form, posiada odległy rodowód. Liczne jej obiekty współczesne mają wyraźne nawiązania tematyczne, stylowe i formalne do kultury Ipiutów okresu paleoeskimoskiego, jeszcze bardziej widoczne koneksje łączą ją z fazami Okvik, Punuk i Birnik²⁴.

Ponieważ wyroby rzeźbiarskie towarzyszyły Eskimosom w ich wędrówkach, zatem rozmiary statuetek były niewielkie. Były to przeważnie amulety i fetysze. Wreszcie materiał rzeźbiarski dostarczany przez przyrodę w małych formach — kości zwierzęce, kły morsów, rogi reniferów, steatyt, drewno z kawałków wyrzucanych przez morze — narzucał wielkość i rozmiary wytworów.

Większość przedmiotów sztuki miało charakter użytkowy, określony przez surowe warunki życia. Przedstawiają one nie tylko ludzi i zwierzęta, lecz również i fantastyczne stwory, znane jedynie z opowieści bądź powstałe w imaginacji twórców. Bliskie obcowanie Eskimosów z przyrodą i trudne warunki bytowania sprawiały, że sztuka spełniała funkcje magiczne. Byt społeczności uzależniony był od obfitości upolowanych fok, morsów, wielorybów, karibu, niedźwiedzi i ptaków. Figurki zwierząt miały sprowadzać pomyślne łowy. Wynikało to z przekonania, że wykonanie wizerunku jakiejś postaci pomaga jej zmaterializować się, napędza ją pod harpun myśliwego, a zatem zapewnia pożywienie. Fantazyjne twory to duchy morza, zwierząt, duchy opiekuńcze. Do nich to zwracali

²⁴ Birket-Smith, *The Eskimos...*

się Eskimosi z ofiarami i prośbami o pomyślność. Inne znów rzeźby składane na grobach przodków, przedstawiały przedmioty użytku codziennego, by służyły zmarłym tak dobrze jak oryginały. Te ostatnie były zbyt cenne dla żywych, by oddawać je zmarłym.

Interesująca była filozofia sztuki eskimoskiej. Niedźwiedź jest godnym przeciwnikiem myśliwego, dostarcza skóry, mięsa, tłuszczu. Dlatego wykonywanie jego rzeźb to hołd złożony zwierzęciu, a zarazem zabieg magiczny mający ułatwić jego upolowanie. Podobnie foki i morsy. Ryb natomiast nie rzeźbiono zbyt często, gdyż uważano je za stworzenia niższego rzędu. Co więcej, artysta, który wykonał wizerunek określonego zwierzęcia, nie rzeźbił go powtórnie, gdyż już go przedstawił, podejmował natomiast inny temat. Twórca eskimoski nie powtarza więc tych samych wzorów.

Zwierzęta rzeźbione bywały w scenach z życia, przy czym artysta przedstawiał tylko to, co widział. Jeśli temat obrazował fokę w morzu, wówczas rzeźbiono tylko wynurzoną nad powierzchnię część zwierzęcia. Otaczająca ją tafla wody stanowiła poziomą płaszczyznę rzeźby. Bliskie obcowanie z przyrodą, doskonała znajomość zwyczajów i anatomii zwierząt oparta na codziennej obserwacji sprawiały, że sztuka eskimoska przekazywała wiernie kształt i ruch modelu. Styl rzeźb określony był trybem życia. Nie są one naturalistyczne. Stanowią portret gatunku z podkreśleniem cech najbardziej istotnych dla pierwowzoru. Rzeźbiarz nadawał swoim dziełom zasadnicze kształty, wyrażając ideę zwierzęcia — przedmiotu polowania i źródła pożywienia. Eliminowane były szczególnie podrzędne i mniej istotne.

Częstym motywem sztuki był człowiek: myśliwy, kobieta z dzieckiem, sceny z polowań, podróży. Rzeźbiarz eskimoski wykonywał to, co „zobaczył” w tworzywie. Konkretny kamień czy kość „mówiły” artyście, co się w nich kryje. Trzeba było tylko wydobyć z nich zaklętą w środku postać, a więc odrzucić niepotrzebne kawałki surowca.

Nie wiadomo, czy wszystkie rzeźby służyły celom magicznym. Niewątpliwie oprócz utylitarnego znaczenia kultowego, twórczość służyła też celom estetycznym. Zadziwiająco duża ilość rzeźbiarzy może być po części wytłumaczona koniecznością odprężenia psychicznego. Napięcie wywołane przez długą noc polarną szuka ujścia dla energii i aktywności realizujących się w pracy artystycznej wobec braku możliwości koncentrowania się na innych czynnościach ²⁵.

Rzeźba jest też opowieścią, zmaterializowaniem legend i podań. Skrajnie trudne warunki bytu arktycznego zaludniały świat duchami i stworami wpływającymi na życie ludzkie, które trzeba było skłonić do przy-

²⁵ *Tamże.*

chylnej działalności dla człowieka. Stąd wykonywanie licznych rzeźb ku czci owych duchów.

Zane są też przypadki tworzenia nowych obiektów przedstawiających rzeczy nie znane eskimoskiemu światu: niektóre gatunki zwierząt, ptaków, drzew, wykonywanych jedynie na podstawie zasłyszanych opowiadań i opisów. Zdziwiająco trafne odbicie rzeczywistości w tych rzeźbach i fakt istnienia w tradycyjnej ikonografii motywów fantastycznych, wszystko to wskazuje, że rzeźba eskimoska nie była jedynie kopiowaniem natury dostrzegalnej gołym okiem, lecz wynikała z wyobraźni podporządkowanej kulturze tego ludu.

Do niedawna używano dosyć prostych narzędzi. Ogiś był to krzemień, którym obłupywano i ścierano surowiec, później narzędzia metalowe, wykonywane przez samych twórców. Do drażnienia otworów służył świder: łuk, na którego cięciwę zakładano metalowe wiertło. Jego tępy koniec rzeźbiarz trzymał w ustach. Ruchy łuku powodowały obrót wiertła, które drażyło otwór. Rzeźba szlifowana była opiłkami metalowymi, następnie zanurzana na kilka dni w oleju, a wreszcie pokrywana tłuszczem foczym przy pomocy dłoni, dzięki czemu otrzymywała gładką, błyszczącą lekko powierzchnię.

Tradycyjnym materiałem malarskim była u Eskimosów skóra ssaków morskich bielona roztworem uzyskanym z surowców mineralnych lub surowa skóra karibu. Motywy malarskie były podobne do rzeźbiarskich, a więc antropo- i zoomorficzne, sceny z życia codziennego, polowań, podpatrzone sceny rodzajowe, obyczaje zwierząt. Dominował kolor czerwony i czarny. Czerwień uzyskiwano przez moczenie w wodzie bryłek rud żelaza. Po odparowaniu wody, brązowoczerwoną maź mieszano z tłuszczem wielorybim lub foczym, otrzymując pożądaną barwnik. Czerń produkowano z sadzy gromadzącej się na dnie lamp, w których palono tłuszczem fok i morsów, a używanych do oświetlania domostw. Specjalnymi nożyczkami wycinano w skórze wzory, na które nakładano farby łopatkami kościanymi lub drewnianymi. Barwnik rozprowadzano pędzlami z włosia niedźwiedzia polarnego. Kreślono nimi też linie i kontury postaci.

Rysunki, jak się przypuszcza, mogły być rodzajem pisma piktograficznego, zawierającym wskazówki o najlepszych miejscach polowań, o pojawieniu się zwierzyny, przynoszące nowiny i wiadomości, opowiadające wreszcie legendy i dzieje grupy ²⁶.

Rzeźbą i malarstwem zajmowali się na ogół mężczyźni. Kobiety natomiast sporządzały skórzaną odzież ze skór foki, zdobiąc ją różnobarwnymi aplikacjami i ornamentacyjnymi ściegami ze ściegien wielorybich.

Interesujące okazy sztuki eskimoskiej, zgromadzone przez duńskich

²⁶ Tamże. Por. prace Th. Mathiassena.

badaczy i podróżników, znajdują się w Muzeum Narodowym w Kopenhadze. Od Eskimosów Polarnych pochodzą figurki morsów i wielorybów wykonane z kości, pełniące rolę amuletów. Podobnego rodzaju rzeźby o religijno-magicznym znaczeniu zebrano wśród Eskimosów zachodniogrenlandzkich, wśród których znaleziono ponadto maski noszone podczas ceremonii plemiennych. Brak wszakże bliższych danych nie pozwala na dokładne określenie celów użycia tych masek²⁷. Jest też kolekcja zebrana wśród Eskimosów Angmagssalik, ze wschodniego wybrzeża wyspy, zawierająca kościane amulety i drewniane figurki przedstawiające złe duchy i stwory. Rzeźby te wykonywane były przez złych ludzi, złośliwych, dla spowodowania śmierci na wrogów. Wszakże tak malarstwo jak rzeźbiarstwo i snycerstwo najwyższy poziom osiągnęło na Alasce, gdzie w wielu przypadkach to pierwsze staje się rodzajem pisma obrazkowego. Niekiedy prace te służą celom magicznym, choć bywa i tak, że pozostają czystą dekoracją. Ornamenty na rzeźbach i przedmiotach użytkowych cięte są zarówno w formie zdobniczej, geometrycznej, jak też w postaci scen z życia codziennego, ludzi, zwierząt.

Podobieństwo kształtów, form i stylu w obiektach pochodzących z Alaski, Kanady i Grenlandii jest jednym z dowodów mówiących o wspólnym pochodzeniu kultury eskimoskiej, mającej źródła chronologicznie wcześniejsze od zasiedlenia Grenlandii przez Eskimosów, oraz o jej fazach rozwojowych występujących zasadniczo równolegle w czasie na całym obszarze Arktyki.

PRZEGLĄD SPOŁECZNOŚCI ESKIMOSKICH

W oparciu o różnice językowe, odrębności wyrażające się w kulturze materialnej, duchowej i społecznej Eskimosów, udało się ustalić ich podział na 17 grup: Eskimosi Aleuccy, Pacyficzni, Azjatyccy, Cieśniny Beringa, Colville i Point Barrow zamieszkują Alaskę i Syberię. Wśród Eskimosów kanadyjskich rozróżnia się grupy Mackenzie, Copper, Netsilik, Karibu, Iglulik, Southhampton, South Baffinlanders i Labradorską. Wreszcie Eskimosi grenlandzcy dzielą się na Polarnych, zachodniogrenlandzkich i wschodniogrenlandzkich (Angmagssalik)²⁸.

Mieszkańcy Aleutów są dosyć daleko spokrewnieni z Eskimosami pod względem językowym. Kulturowo natomiast, wraz z Eskimosami Pacyficznymi (plemiona Chugach i Kodiak) tworzą oddzielną grupę. Tak np. ich *kajaki* posiadają dwa otwory dla myśliwych, polowanie na wieloryby odbywało się za pomocą oszczepu o zatrutym ostrzu, długie płaszcze stanowiące zimowy strój pozbawione były kapturów, posiadali odmien-

²⁷ *Guide National Museum...*

²⁸ Podział ten proponuje Birket-Smith, *The Eskimos...*

nego kształtu lampy i narzędzia. Ich ustrój społeczny i wierzenia religijne kształtowały się pod wpływem Indian północno-zachodniego wybrzeża Pacyfiku. Charakterystyczny jest podział społeczeństwa na klasy z wyraźnie zaznaczoną warstwą wodzów i niewolników. Pojawiają się wśród nich wielkie maski ceremonialne wyobrażające duchy przodków, znane są legendy o kuku. Archeologiczne poszukiwania w tym rejonie dowiodły, że początków ich kultury należy szukać w okresie ok. 2000 lat p.n.e., co przypadałoby na fazę Kachemak okresu paleoeskimoskiego. Plemiona zamieszkujące deltę rzeki Kuskokwim i ujście Yukonu oraz wyspę Nunivak zachowały wiele archaizmów ich tradycyjnej kultury i stanowią etap przejściowy między kulturą ludów Alaski południowej a północnej.

Na północ od ujścia Yukonu istnieje wyraźna granica językowa. Wszystkie dialekty eskimoskie na północ i wschód od tej linii, aż po Grenlandię, są do siebie bardzo zbliżone, różnią się natomiast od mowy używanej na południe od tej granicy. Wybrzeże północnej Alaski jest niskie i piaszczyste, zimą gromadzą się więc tam duże zwały kry lodowej. W tej sytuacji polowanie na fokę odbywa się przy otworach lodowych, w pobliżu których przytwierdzone są specjalne sieci. Do niedawna Eskimosi północnej Alaski (plemiona Colville i Point Barrow) wyprawiali się wiosną i latem w umiakach na wieloryby, jednakże ssaki te zostały wytrzebione w XIX w. przez liczne statki wielorybnicze. W związku z tym w końcu ubiegłego wieku rząd Stanów Zjednoczonych rozpoczął propagowanie wśród ludności północnej Alaski hodowli reniferów dla zapewnienia mieszkańcom podstaw bytu. Hodowla tych zwierząt jest obecnie podstawą gospodarki tamtejszych plemion eskimoskich. Wpływy kultury Indian wybrzeża Pacyfiku są tu też spotykane, choć wyraźnie słabsze — znane są maski taneczne i legendy o kuku.

Ujście rzeki Mackenzie zamieszkuje jest przez grupę Eskimosów o kulturze bardzo zbliżonej do mieszkańców północnej Alaski. Tutaj też wielorybnictwo było jedną z podstaw egzystencji. Po jego upadku rząd kanadyjski, wzorem Stanów Zjednoczonych, przystąpił do akcji osławiania reniferów i zaznajomienia Eskimosów z ich hodowlą. Dzieła osławiania 3 tys. reniferów na obszarze od Alaski do Mackenzie dokonało dwu Duńczyków, A. R. i R. T. Porsild, synów kierownika stacji biologicznej w Disko na Grenlandii. Wśród Eskimosów Mackenzie również jeszcze spotyka się wpływy indiańskie, o czym świadczy używanie masek o typie podobnym do wyrabianych na północno-zachodnim wybrzeżu Pacyfiku. Widoczne są też zapożyczenia północnoazjatyckie: fajki o kształtach spotykanych na Syberii. Eskimosi Mackenzie stanowią pierwszy i najstarszy etap fali migracyjnej tego ludu, kierującej się z Alaski na wschód²³.

²³ Tamże. Por. też G. Hatt, *North American and Eurasian Culture Connections. Proceedings of the 5th Pacific Science Congress*, Toronto 1935.

Eskimosi we wczesnym okresie rozwoju ich kultury nigdy nie używali innych narzędzi poza kamiennymi, drewnianymi albo kościanymi. Zmiany przyszły wraz z pierwszymi kontaktami z cywilizacją europejską. Pod tym względem odrębności notuje się wśród tzw. Copper Eskimos, zwanych tak, ponieważ ich narzędzia wykonane były z miedzi, która w wielkich ilościach i czystej formie zalega w regionie zatoki Koronacji i Bathurst. Nie znali oni sposobów wytopu miedzi i obrabiali ją na zimno, stosując technikę identyczną z obróbką kamienia. Eskimosi Copper są najdalej na zachód wysuniętą grupą, która w niedawnym stosunkowo czasie, w okresie neoeskimoskim, dotarła z interioru na wybrzeże, przerywając w ten sposób łańcuch kultury Thule między Alaską a Grenlandią. Wiele elementów ich kultury nosi więc cechy i pozostałości życia lądowego. Tak np. zimowym ich schronieniem są *igloo*, trudnią się też chwytaniem fok zimą pod lodem. Gdy lody ustępują, nie wyprawiają się Eskimosi na łowy na otwarte morze, lecz ruszają na Ziemię Barrena z namiotami i psimi zaprzęgami, na polowania na karibu. *Kajaki* używane bywają tylko do polowań na karibu, gdy zwierzęta te przekraczają rzeki i jeziora w czasie swoich sezonowych wędrówek³⁰.

Eskimosi Netsilik zamieszkują obszary położone w pobliżu bieguna magnetycznego w północnej Kanadzie. Fundamentem ich gospodarki są łowy na karibu i foki. Polowali też na woły piżmowe do czasu, gdy zwierzęta te znalazły się pod ochroną. Słowo *netsilik* znaczy: miejsce, gdzie są foki. Typ ich kultury zbliżony jest bardzo do Eskimosów Miedzianych (Copper)³¹.

Eskimosi Karibu wykształcili typ kultury nie związanej z morzem. Wioski ich, złożone z namiotów lub *igloo*, wznoszone są nad brzegami rzek i jezior, w miejscach przepraw karibu. Polowanie na te zwierzęta stanowi podstawę egzystencji plemienia — stąd jego nazwa. Jedynie zimą zajmują się połowami ryb pod lodem na zamrożonych jeziorach, jesienią zaś odbywają sezonowe połowy pstrągów. W ciągu dwu letnich miesięcy niewielkie grupki Eskimosów Karibu udają się na wybrzeże w poszukiwaniu wyrzuconych tam przez morze na brzeg fok i morsów. Można jednak przypuszczać, że jest to zajęcie stosunkowo nowe. Eskimosi Karibu znają bowiem i używają do lamp tłuszczu ssaków morskich, ale nigdy nie stosują go do gotowania, jak czynią to plemiona mające stały kontakt z morzem. W głębi zamieszkiwanego przez nich terytorium, do kąd nie dociera tłuszcz foczy i wielorybi, do oświetlenia i gotowania uży-

³⁰ Opisy tej społeczności zawarte są w wynikach badań prowadzonych w czasie Fifth Thule Expedition. Birket-Smith, *Anthropological Observations on the Central Eskimos*, „Report of the 5th Thule Expedition”, t. 3:1928; K. Rasmussen, *Intellectual Culture of the Copper Eskimos*, *ibidem*, t. 9:1932.

³¹ Rasmussen, *The Netsilik Eskimos*, *ibidem*, t. 8:1931.

wa się tłuszczu wytopionego z karibu. Zwierzę to dostarcza również materiału do wyrobu ubrań, lin, rzemieni, skór do namiotów.

Eskimosi Iglulik zajmują półwysep Melville i północną część wyspy Baffina. Nazwa tej grupy pochodzi od małej wysepki Igloolik (w transkrypcji duńskiej: Iglulik), położonej między oboma wyżej wymienionymi terytoriami, na której mieściły się ich główne osady. *Iglulik* znaczy: miejsce gdzie są domy. To co ich odróżnia od dotychczas omówionych grup Eskimosów kanadyjskich, to przedsięwzięcie połowu fok i morsów na otwartych wodach. Daje to Eskimosom Iglulik podstawy bytu i stanowi główne ich zajęcie. Kulturowe wpływy plemion wnętrza kraju są tu znacznie mniejsze niż w przypadku Eskimosów Karibu lub Miedzianych; życie plemienia Iglulik związane jest ściśle z morzem. Przechowało się tu wiele rysów starej kultury Thule, wyrażających się w wyposażeniu materialnym grupy i trybie jej życia. Szczególnie ciekawe znaleziska starych osad z XIX w. oraz zestawu narzędzi i wyposażenia myśliwskiego dokonane zostały w Naujan w pobliżu zatoki Repulse. Najbliższymi ich sąsiadami są Eskimosi z wyspy Southhampton. Natomiast mieszkańcy południowej części wyspy Baffina są spokrewnieni bliżej z Eskimosami Labradoru ³².

Eskimosi labradorscy zamieszkują wybrzeża półwyspu. Od strony zatoki Hudsona osiedla ich ciągną się od rzeki Wielorybiej (Whale River) i wyspy Belcher. Od strony Atlantyku sięgają obecnie do przylądka Hamiltona, podczas gdy jeszcze w XVII w. zajmowali całe wybrzeże północne, aż po zatokę Św. Wawrzyńca i docierali do najbardziej na północ wysuniętych brzegów Nowej Fundlandii. Wśród najbardziej północnych grup Eskimosów labradorskich związki z gospodarką morską są najbardziej zauważalne. Podstawę bytu stanowią tam połowy fok i polowania na karibu. Natomiast wśród odłamów południowych do zajęć tych dochodzi jeszcze rybołówstwo. Wpływy kulturowe mieszkańców wnętrza lądu nie były tu wielkie. Eskimosi labradorscy posługują się *umiakami*, praktycznie nie znanymi wśród Eskimosów kanadyjskich. Kamienne domy zimowe, zastąpione w interiorze śnieżnymi chatami, pojawiają się na wybrzeżu atlantyckim zamieszkanym przez labradorskich Eskimosów. Używane też są skórzane ubrania ochronne dla wyprawiających się *kajakiem*, spotykane jedynie na Alasce i Grenlandii.

W jeszcze większym stopniu tradycja kultury Thule przechowała się na wyspie Southhampton, trwając do 1903 r., gdy tamtejsza ludność wymarła na skutek epidemii. Pojęcie Eskimosów Southhampton ma więc

³² Rasmussen, *Observations on the Intellectual Culture of the Caribou Eskimos*, *ibidem*, t. 7:1929; *Iglulik and Caribou Eskimo texts*, *tamże*; *Intellectual culture of the Iglulik Eskimos*, *tamże*; Birket-Smith, *The Caribou Eskimos*, *tamże*, t. 5:1929.

obecnie charakter historyczny. Znaleźiska archeologiczne na wyspie i wśród Eskimosów Labradoru wskazują na ich przynależność do kultury Sarqaq i Dorset okresu paleoeskimoskiego, której kontynuacją była kultura Thule, przetrwała tam do XVIII-XIX w.³³

Źródła kultury eskimoskiej należy szukać na kontynencie amerykańskim, a ściślej na Alasce. Przodkowie obecnych Eskimosów byli zapewne blisko spokrewnieni z ludami północnej Syberii, o czym świadczą liczne podobieństwa wyrażające się w kulturze materialnej i duchowej Eskimosów i plemion północnej Azji. Po przejściu Cieśniny Beringa pewne odłamy skierowały się na południe, stykając się tam z potomkami wcześniejszej azjatyckiej fali migracyjnej — z Indianami północno-zachodniego wybrzeża Pacyfiku. W rezultacie tego kontaktu ukształtowały się grupy Eskimosów aleuckich i pacyficznych, różniących się dość znacznie kulturowo i językowo od pozostałych grup eskimoskich. Zasadnicze natomiast fale migracyjne posuwały się stopniowo na wschód, wzdłuż wybrzeży lub wewnątrz kraju. W zależności od tego, którą wiodł szlak wędrówki, pewne plemiona zdołały przystosować swój tryb życia do warunków bytu związanych z morzem. Wynikiem było wytworzenie się typu kultury Thule, której reprezentantami są Eskimosi Grenlandii, Labradoru, Iglulik i w mniejszym stopniu Netsilik oraz Eskimosi północnej Alaski. Inne natomiast społeczności, jak Mackenzie, Copper czy Karibu adaptowały swą kulturę do życia wewnątrz lądu. Ostatnie fale migracyjne doszły do Grenlandii, do okręgu Thule, skąd ruszyły dalej wybrzeżami wyspy. Najstarsza z tych grup, Eskimosi Polarni, pozostała w okręgu Thule (pierwsze tysiąclecie n.e.), młodsze zaś osiadły na wybrzeżu zachodnim, a następnie wschodnim. Z nich to właśnie ukształtowały się plemiona Eskimosów zachodniogrenlandzkich i wschodniogrenlandzkich. Kultura mieszkańców tej wyspy jest więc kulturą neo-eskimoską fazy Thule, najmłodszą, wywodzącą się z kontynentu³⁴.

³³ H. Lindow, *Blandt Eskimoerne i Labrador*, „Det grønlandske Selskabs Aarskrift”, 1924.

³⁴ Birket-Smith, *The Eskimos*, i tegoż, *The question of the origin of Eskimo culture: a rejoinder*, „The American Anthropologist”, t. 32:1930; G. Hatt, *Kyst- og Indlandskultur i det arktiske*, „Geografisk Tidsskrift”, t. 23:1916; Schultz-Lorentzen, *Eskimoernes Indvandring i Grønland*, „Meddelelser om Grønland”, t. 26:1904.